

Varázsvers vagy filozofikus létértelmezés?

JÓZSEF ATTILA: A HETEDIK

József Attila egyik legismertebb verse. Nemzedékek dúdolták-dúdolják a Sebő együttes sodró lendületű dallamát, amely az illogikusnak tűnő sorokat összefűzte, s amely mintha maga is a varázslás, a révülés állapotát és dinamikáját tükrözné. *A hetedik* mindazonáltal nem tartozik a gyakran értelmezett művek közé. Hogy a forráskutatáson túl nem vonzotta különösebben az elemzők figyelmét, az alighanem a sztereotip értékeléssel magyarázható, amely nem látott mást a műben, mint folklór-parafrazist, hasonlóan a többnyire együtt emlegetett *Regős ének*hez, *Medvetánc*hoz. Másrészt az archaizmusokból, népnyelvi kifejezésekből, mágikus célzatú alliteráló szókapcsolatokból építkező művekre már a kortárs kritika kitalálta a varázsszert, a varázsvers megnevezést, mint amellyel az elemző logikának nemigen érdemes foglalkozni, hisz az irracionális összefüggések és illogikus kapcsolatok az „ésszel mérhető túl” világát jelentik.

A hetedik a Külvárosi éj-ben jelent meg, a kötet hetedik (!) darabjaként. A József Attila pártos korszakát valószínűleg lezáró verseskönyv (mindössze két ún. munkásvers található benne) pontosan tükrözi a világkép és a politikai rokonszenv polarizáltságát, hisz paraszti témájú és folklorisztikus versek is helyet kaptak benne. Olyannyira – s ez a kötet szerkesztői koncepciónak tulajdonítható –, hogy a nyitóverset, a címadó *Külvárosi éjt*, ellentmondva a megjelenés kronológiájának, a *Holt vidék* követi. *A hetedik*, s a vele együtt tömböt alkotó *Emlék*, *Medvetánc* nyilvánvalóan a költőnek a paraszti világ, s a folklór iránti érdeklődését és elkötelezettségét tükrözi. A kötetet – tudjuk – nem fogadta különösebb lelkesedés, sőt jelentősebb kritikai visszhangja sem volt. Az *Egyéniség és valóság* végleges szakítást előidéző afférja után az illegális kommunista mozgalom részéről nem is igen volt más elvárható, mint amit Pákozdy Ferenc képviselt, s hogy sem ő, sem a lényegesen tárgyilagosabb osztályszempontú értékelést adó barát, Danzinger Ferenc sem említi *A hetediket*, a *Medvetáncot*, teljességgel érthető.

A mozgalomnak ezek ugyanis túlságosan bonyolultak, érthetetlenek, s úgymond, az osztályharc szempontjaiból haszontalan művek voltak. Kár is lenne erről szót ejteni, ha az igazi értők is nem értetlenségüknek adtak volna hangot, beleburkolva olykor egy-egy szintén sztereotip semmitmondó kritikusi félmondatba. Németh László – mint utólag magyarázza – az őt ért támadásra válaszol, s a visszavágás hevületében így aposztrofálja *A hetediket*: „A száraz tónak nedves partján-féle népi vadmondások irányában siklik ki...” Más rokonversekről megértőbben szól, bár elismerésnek elég kétes értékű kitétel ez: „József Attila ott a legfrissebb, ahol tréfál: a *Kanász*, a *Medvetánc* furcsa, modorosan groteszk, jókedvű versek.” Az ekkor még a Korunk-ban is publikáló Illyés Gyula a kötet forradalmiságát vesézi ki, vitatva a József Attila-i gyakorlat érvényességét. Illyés negatív példaként a *Határt*, a *Holt vidéket* és a „tréfás *Medvetánc*”-ot említi, amely kritikusi melléfogást csak egyetlen ok magyarázhatja: a két költő megromlott, rivalizáló kapcsolata, amely ekkortájt már azt is lehetetlenné tette, hogy szóba álljanak egymással. A személyes elfogultságoktól mentes esztétáktól sem kaptak ezek a versek nagyobb odafigyelést. József Attila talán leginkább értő kritikus, Bálint György a kötetéről írva meg sem említi őket. Halász Gábor már a *Medvetánc* kapcsán szól a groteszk és misztikus hangulatokról, s – a művek megnevezése nélkül – a költő népiségének forrását az ősi rigmusok, ráolvasások, regősénekek között leli fel. Füst Milán megállapítása különösen jól adja vissza e folklorisztikus versek kortárs kritikai fogadtatását: „...olykor bizony odáig megy már a szabad asszociációs kép- és hangzattársítás, hogy némely versének nem több művészi értelmét találok, mint teszem fel, a ráolvasási rigmusoknak.” S idézhetnénk még Tóth Béla, Egry Viktor, Szegi Pál hasonló tartalmú kitételeit a rafinált, játékos, népi formákról, ám arra is emlékeztetni kell, hogy a költő valóban értő barátai, Németh Andor, Fejtő Ferenc sem sok szót szenteltek ezen műveknek. S hogy nemcsak ízlésdifferenciáról van szó, azt jelzi Németh Andor esete, aki legendásította a *Medvetánc* keletkezését, s aki úgymond „besegített” a *Kanász* megírásába is. Fejtő a Szép Szó emlékszámbában közölte nagyívú és az első igazán jelentős József Attila-értékelésben nem idegenkedik a népi tematikától, de a „kalevalás balladás” *Bánatot*, a brummogó, bartókos *Medvetáncot*, a „bájosan incselkedő” *Kanászt* úgy emlegeti, mint egy korábbi, s későbbiekben meghaladott formanyelvet. *A hetedikről* ő sem szól.

A versre egy filológiai vita irányította a figyelmet a 60-as években. A Kalevala-hatások számbavételekor Varga Domokos fedezte fel a megsokszorozódás előképét a finn eposz egyik epizódjában: Ilmarinen így oktatja fiatal feleségét:

*Ha bemegy a házba, légyen
Négy, aki a házba mégyen:
Vizes dézsát vigy kezedbe,
Sűrű seprőt hönöd alatt,
Fogad közt fenyőszilánkot,
Magad menj be mint negyedik.*

József Attila és Vikár Béla kapcsolata, illetve a költő „finnugor ihlete” közismert az irodalomban. Hogy Vikár 1909-ben megjelent magyar Kalevalája mikor került a költő kezébe, azt homály fedi, ám a versekből láthatóan 1928-tól válik olvasmányélményévé, illetve követendő versbeszéddé. A *Magyar Alföldben* tűnnek fel a jellegzetes alliteráló szókapcsolatok, amelyek majd a barthás korszak más műveiben is kirajzolják azt a kultúraeszményt, amelyet József Attila teoretikusan leginkább a *Magyar Mű és Labanc Szemlében* fejt ki. Azaz, a Kalevala már a Vikárral való személyes találkozás

előtt évekkel az archaizmusokból, a tájnyelvből, a folklór ősrétegeiből táplálkozó költői nyelv megteremtéséhez forrásként szolgált. A *Külvárosi éj* verseiből azonban már hiányzik a kalevalás hangzás, noha maga az eposz egy-egy motívumával ekkor is, később is jelen van a József Attila-versekben. A korszak általában együtt emlegetett három versében a folklorizmus jóval áttételesebb formákat eredményezett, mint az 1930–31-es művekben.

Tamás Attila a *Medvetánc*ról szólva utal arra, hogy a „népi groteszkként” jellemzett vers méltatlanul szorult az irodalmi tudat perifériájára – s tegyük hozzá, föltehetőleg a címke akadályozta a tüzetesebb szemügyre vételét. Hisz aligha véletlen, hogy a költő külsőleg is reprezentatív, s egész addigi pályáját képviselni hivatott kötetének címadójaként épp ezt a verset választotta. A címválasztás lehetséges indokaként Tamás Attila felveti a szintézisteremtés igényét, bár maga is utal arra, hogy az 1933–34-es versek között van olyan, amely ezt a költői szándékot, művészileg bonyolultabb struktúrája révén, meggyőzőbben képviseli. Való igaz, a *Medvetánc* szcenikussága, a vásári jelenet a maga harsány színeivel, poénszerű közbekiáltásaival elfedni látszik a medvesors tragikumát. A groteszk magamutogató medvetáncot, a láncravertséget, az „ingyen kedvet” és a halál alternatíváját – amelyekben viszont nem nehéz felfedezni a költői helyzetértékelést és önértékelést. Ez a felszínesen népi groteszkként aposztrofált, a költői sorsértelmezést transzponáló mű közvetlen közelségében született a másik „népi groteszkek”, a *betedik*nek.

A verset közlő kötet, a *Külvárosi éj* a két megelőző verseskötnyvhöz képest meglehetősen vékony. Látható, hogy a *Döntsd a tőkét...* után alig születik vers, s hogy ezt a világszerű korszakot az új kötetben csak a *Munkások* képviseli. A címadó *Külvárosi éj* már nemcsak a propagandisztikus agitatív elemeket hagyta el, hanem a vers szemlélete, s benne a lírai én helyzete is változást mutat. Ez ugyanis mintha már „nem tartozna a harcok közé”, mintha – jövőképét, világnézetét nem megtagadva – inkább csak szemlélődne a külváros valóságát, tárgyi és természeti világát szemügyre véve. Ez a kötetben uralkodó szemlélődő attitűd az, amely magyarázhatja a versek elapadását, jelezve József Attila költői, emberi válságát. A párttal támadt konfliktusa nemcsak a mozgalmi életének felülvizsgálatára kényszerítette, de a költői gyakorlat ártértékelésére is. Továbbá személyes létének válságára utal az is, hogy alig publikál. A kötetbe foglalt 17 versből 11 itt jelenik meg először. A sajtóból való ilyen kirekedése akkor is feltűnő, ha tudjuk, hogy József Attila soha nem bővelkedett fórumokban. Erre a mély válságra következtethetünk a kötet másik jellemző verstípusából. A szemlélődésnek foglalatot adók mellett ugyanis relatíve nagy tömböt jelentenek a személyiséget, az életpályát és a kudarcot értelmező, elemző művek. Ide soroljuk a *betedik*, a *Medvetánc az Emlék*, a *Háló* című sorsértelmező verseket, és idetartozónak érezzük a lelki, testi, szexuális folyamatokat némiképp tájszimbolikával ábrázoló *Ritkás erdő alatt* és *Határ* című műveket. Az előbbieken felsorolt versekben, de különösen az utóbbi kettőben a lélekelemzés megközelítési módja és fogalmi szimbolikája nyilvánvalóan freudói ihletettséggű. József Attila 1929 végétől járt Rapaport Samuhoz analitikus kezelésre, s a terápiás kapcsolat – Szántó Judit emlékei szerint – 1933 elején ért véget. Valószínűnek látszik azonban, hogy az orvos – épp a beteg gyógyíthatatlanságának tudatában – a kezelést már korábban megszüntette. A freudizmus manifeszt megjelenése a költő prózai munkáiban ezt látszik alátámasztani.

József Attila világszerűségének freudizmusáról többen szoltak már, így tehát csak az elemzendő vers és a hozzá kronológiailag közelálló prózai írások összefüggéseit kíván-

juk felmutatni. A Korunk 1932. júliusi–augusztusi számában megjelent *Kína*, Bertrand Russel könyvének recenziója, egy jellemző Freud-idézetet tartalmaz. A kínai gazdaságot az ősök tiszteletéből levezető gondolatsor végén fogalmazódik meg az apai autoritás elve: „A nyugati kultúrákban is a mezőgazdaság elterjedésével lépnek előtérbe az atya mellett a fiúistenek, akik most már szent családot alkotnak és a családon belül a fiúk rendeltetése az atya szolgálata.” A *Totem és tabura* a valószínűleg egy időben keletkezett s a mozgalommal való végső szakítást előidéző „marxista bolondgombában”, az *Egyéniség és valóság* utolsó részében is hivatkozik József Attila. A „társadalmi alanyoknak” forradalmárookra és neurotikusokra való felosztása, illetve annak megengedése, hogy „Neurózis és forradalmárság igen sűrűn össze is szövődik”, sejtetni engedi, hogy önmagát hova sorolja. Az egyént a társadalmi alany és tárgy azonosságával, a kort pedig e kettő konfliktusával értelmezi. Ebből pedig szükségszerűen adódik a következtetés: a kor a neurózisok kora. A neurózis megnyilvánulása a zavar a koituszban, amelynek változatait jellemzi is. Persze ezek a példák is árulkodóak, hisz a *Rapaport-levélből*, s majd a *Szabad ötletek jegyzékéből* világosan kitetszik, saját problémáit (is) vázolta. A zavarnak az az esete pedig, amikor csak a libidó van meg, a szerelmi képesség viszont nincs, a *Ritkás erdő alatt* jellemző képeiben tűnik fel, mint erről maga a költő is szól. A marxizmusból és freudizmusból egyaránt merítő gondolkodásmód az egyént, annak problémáit láthatóan a freudista szemlélet alapján értelmezi. A JAÖM III. által bizonytalan keltezésű, de erős szellemi közelséget mutató *Az ifjúság nemi problémái* így értelmezi az egyén és korának kapcsolatát: „Hiszen éppen azért »ideges« az emberek többsége, mert a kor szelleme az emberek fejében van! Az ellentmondásos kor ellentmondásos szelleme! Éppen a tőkés társadalom kiegyenlíthetetlen ellentmondásai szerepelnek végső fokon az egyének lelkében mint tudattalanba fojtott és egyénileg megoldhatatlan konfliktusok!” Lelkünkre így ül ez a kor, tér vissza a gondolat a „marxista órában”, és az *Elégiában*, s majd megfogalmazódik a felismerés a végső szintézis versében, az *Eszméletben*, az „Im itt a szenvedés belül, / ám ott kívül a magyarázat” versszakaszt és valószínűleg egy költői korszakot záró szentenciájában. Előtte azonban 1932 nyarán (?) még fölvezolja József Attila annak az egyénnek az alakját, aki az ellentétek egységében keresi a maga teljességét – hetediként.

A *hetedik* leginkább értelmezett motívuma a címben foglalt szám. Különösen Izes Mihály tanulmánya bővelkedik párhuzamokban, utalva mind a Bibliára, mind pedig a magyar folklórra. Kétségtelen, a Bibliában a teremtés 7. napja a zártságot, a teljességet sugallja, ahogy a finn-ugor mitológiában is a 7 és 77 a világ egészét jelenti. A magyar folklórban pedig – föltehetőleg a két kultúrforrás és világszemlélet egymásra hatásaként – valóban számos esetben, balladában, mesében fellelhetjük a 7-et a sok, a teljesség érzékeltetésének metonímiájaként. Hogy József Attilára inkább a magyar folklór hatott – amit jelez, hogy a Kalevala-beli 4 helyett a 7-et részesíti előnyben –, azt a költőnek a népköltészet, a néprajz iránti, ekkortájt különösen erős vonzalma indokolhatja. Annál is inkább, hisz a verstől kronológiailag nem messze esik egy tanulmány, amely lezárja József Attilának a barthás korszakában kialakított, a népköltészet primátusára alapozott elméletét. A *Fiatalságunk és a népművészet* már a marxista nézetek jegyében fogant kijelentése tükrözi ezt: A népművészet a múlté, a polgári művészet a jelené és a proletárművészeté a jövő. A proletárművészet őstét a népművészetben látja, hiszen a népművészet hagyományosan kollektív.” Azaz, a művészet és társadalom kapcsolatának korábbiakban is vallott alapelvét, nevezetesen a kollektívizmust most új ideológiai ke-

retbe helyezte. Ezután azonban egy sajátos értelmezés következik: „A népművészet a felgyülemlett jelenlevő múlt, hatékony emlék, mely irányítja a jövőt.” Érdekes a „múlt” és az „emlék” inkább lélektani, mintsem folklorisztikai fogalmakat összekapcsoló igére a „felgyülemlett”-re mint 'össztorlódottra', nota bene 'lefojtódottra' figyelni. Annál is inkább, hisz egy-két hónappal korábban, Kassák 35 verséről szólva ugyanezt a gondolatot fogalmilag pontosabban már kifejtette József Attila: „Azt is tudjuk, hogy a művészet az emberi eszméletnek, a léleknek, tudatnak, vagy ha úgy tetszik, tudatalattinak a mélyéről – de mindenképpen az emberi élet jelenné gyülemelő múltjából hozza föl képeit.” A *Fiatalságunk és a népművészet* idézett mondata tehát egy sajátosan freudi szemléletű népművészet-értelmezés, amely törekvés filozófiai készítését nemcsak Freud idézett művében láthatjuk, hanem utalhatunk a József Attila által jól ismert Róheim-munkára, a Magyar néphit és népszokásokra is. A *hetedik* azonban – úgy tűnik – csak címével, illetve a számmal jelzett teljességgel kapcsolódik a folklórhoz, sajátosan freudista és József Attila-i mű.

A vers szerkezete nyilvánvalóan az emberi sorsot értelmezi: a születéstől a halálig ível az öt versszakban kirajzolódó élet. Az is látható, hogy az ötödik, a halálnak szentelt szakasz még egyszer megismétli az emberi élet leírását a csecsemőkortól a felnőtt létig. A vers közbülső 3 versszaka is a felnőtt létet, pontosabban annak sajátos vetületeit mutatja be. A 2. az „ellenséggel” szembeszálló, a 3. a szerelemmel-szexuális bajlódó férfit értelmezi, míg a 4. a költő-költészet feladatait veszi sorba. Azaz, tulajdonképp a kiteljesedett emberi lét két aspektusát mutatja fel csak a vers: az ellenséggel szembeszálló magatartást és a szerelmi élet bizonytalanságait. Vagy ha úgy tetszik: az ölést és az ölelést. Hogy az emberi lét ilyen értelmezése a freudizmusban keresendő, azt bizonyítja a mester 80. születésnapjára íródott vers: „Ölnek, ha nem ölelnek – / a harctér nási ágy.” Ez az általános emberi létre („Aki él...”) vonatkoztatott igepár jellemzi *A Dunánál* ismert soraiban is az ősök örök életét: „Látom, mit ők nem láttak, mert kapáltak / öltek, öleltek, tették, ami kell.” Persze, ezek a versek már a Gyömrői-korszak, az analitikus kezelés hatását tükrözik, szemléletük azonban mindenképp rokon *A hetedik* létértelmezésével. Amíg azonban ott szentenciaként, egy freudi fogalom-párral tömörítve jelenik meg az ember élete, ebben a versben a létezés két viszonylatát egy-egy alternatívásor fejt ki. Olyan alternatívák, amelyek sokszor homlokegyenest ellenkező tartalmú, etikájú viszonylatokat feltételeznek.

A hetedik ilyen egyéniség értelmezése, illetve szerkesztésmódja nem előzmény nélküli és nem záró példa József Attila lírájában. A Szabolcsi Miklós által „egyéniség-megkettőző” versnek nevezett modell – mint Szabolcsi írja – „önmaga belső ellentmondásait, hasadásait próbálja objektíválni”. Való igaz, mind az *Ülni, állni, ölni, halni*, mind pedig a *Medáliák* leltárversek, a magatartásformák, a személyiség-típusok számbavételei. Az a konzekvensen ellenpontosító szemlélet, amely *A hetedik* ellentétpárjait összerendezi, még a József Attilánál viszonylag gyakori ellentétező versalkotás példái közül is kéri, épp a rendszeralkotás következetes igényével. A világ ellentétekben való érzékelése, illetve az egyénben leüledő ellentmondások feloldási vágya, az „odakint” és az „idebent” harmonikus viszonyának megteremtése mint igény megfigyelhető József Attila ez idő tájt keletkezett írásaiban és azok lírai változataiban. Az *Irodalom és szocializmus* a mű és a valóság összefüggéseit így értelmezi egy helyütt: „A valóság ellentétei a műben ritmusként szerepelnek.” Majd megállapítja: „Ez a mi esetünkben azt jelenti, hogy a műben, amely végső szemléleti egész, a valóság ellentéteinek, összefüggéseinek ritmusa kell adniok, mert különben az összefüggések, ellentétek szemléletisége elakad.” Az *Estétikai töredékek*ben pedig a művészet fogalmát tisztázva írja: „A művészet szükség-

képpen tiszta művészet, aminthogy szellemiségek nem is keveredhetnek, hanem igenis alkothatnak egységet ellentétükben, ez az egység azonban már az ellentétek egyik osztályába sem tartozik, hanem külön kategóriát alkot.” Az ellentétek egységének teoretikus szemlélete nemcsak az elméletet versbe foglaló marxista versekben látható, hanem a létértelmező igényűekben is. *A város peremén* sokat idézett freudomarxista programja és az eszmélkedés stációit megelevenítő *Eszmélet* után a kései versek tömörségét előlegező emberkép jelenik meg az *Alkalmi vers...*-ben;

*A dolgos test s az alkotó szellem
mondja, hogy törhetne egymás ellen?
Az elme, ha megért, megbékül,
de nem nyughatik a szív nélkül.
S az indulat múltó görcsökebe vész,
ha föl nem oldja eleve az ész.*

Ennek az emberi lét ellentétes esszenciáiból összeálló sorsértelmezésének az előzménye, a megteremtés kísérletének a tanúsága *A hetedik*.

A születés-szülés helyszínei a következő ellentétsorozattal írhatók le: tűz-víz, elpusztult szellem (bolondok háza)–termést ígérő anyag (hajló, szép búza), értelem-vegetatív lét. Ez utóbbi ellentét forrása talán a gyermek József Attila életében lelhető fel (Nyergesújfalu-Öcsöd), bár valószínűbbnek látszik, hogy a létezés két aspektusa oponálja egymást a két képben: az értelmes, a szellemi és a vegetatív gyönyörökbe fúló. Ahogy az *Eszmélet* X. és XI. szakaszának már majd a fogalmak szintjén megjelenített és egyfajta életstratégiát, alternatívát nyújtó ellentétében is érzékelhetjük.

A felnőtt lét aspektusát az ellenséggel való szembeszállás érzékelteti. Hogy harcról van szó, azt mutatja a némiképp archaikus hangzású „elődbe” áll. A kéziratot változtat, az „utadba áll” nyilvánvalóbbá teszi a szembeszegülés magatartását. Az ezt összerakó valóság tartalmak pedig a teremtés fogalomköréből eredeztethetők a következő ellentétssorozattal: pihenés-szolgálat (munka), tanítás-tanulás önerőből, nemző-nemzett. Azaz láthatóan a teremtés, munka különböző vetületeit értelmezi ez a szakasz. Az általános értelmű szolgálat azt a kötelezettséget jelölheti, ami tudvalevőleg nem volt vonzó József Attilának. Nemcsak Rapaport említi azt a költő által gyakran hangoztatott véleményt, hogy őt, mint nagy költőt a nemzetnek el kell tartani, hanem a biográfia, s a *Szabad ötletek...* munkára vonatkozó sorai is igazolják ezt. Itt is árulkodik a kézirat: a szabadnap helyett a „szabadság” szó áll. A tanításnak, az oktatásnak az a változata, hogy „népet ingyen oktat”, a szemináriumvezető József Attilára is vonatkozhat, de ez az etikus („ingyen”) magatartásforma ott van korábban a *Végül* leltárában is: „Könyvet adtam a parasztnak és a munkásnak.” S óhatatlanul felrémlik a *Születésnapomra* öniróniát oldó patetikus zárósortaiból is az „én egész népet fogom... / tanítani” ars poetica. A tanítás feltételének, a tudásnak a megszerzési módja, a kényszer („kit úszni vízbe dobtak”) pedig azt a megtapasztalt valóságot idézi, amit a *Külvárosi éj*, s majd a *Medvetánc* kötetben is a népdalmottó oly elementáris tömörséggel visszaad: „Aki dudás akar lenni / Pokolra kell annak menni.” A férfias magatartásmódok harmadikja a fajfenntartás. A végleges szöveg „magva” és „őse” metaforikus utalása is sejteti ezt, de a kézirat nyersebb fogalmazása ismét nyilvánvalóbb: „egy, kit őse foggal őrz, / egy, ki tudja, új faj őse.” A nemzés, a fajfenntartás mint biológiai ösztön a vers freudi létértelmezésébe persze pontosan illik, ám alighanem ismét a személyes lét problémáját érzékelhetjük az ellentétes relációt fedő szimbolikában. Azt a gondot, amely a férfi József

Attilát ez idő tájt erősen foglalkoztatja – mint az *Egyéniség és valóság* neurotikus személyiséget leíró mondata is jelzi –, s amely majd monomániákusan visszatér a Rapaportnak, Gyömrőinek írott levelekben: az impotencia és a szerelmi beteljesülés hiánya. Ennek vetületét látjuk a következő versszak sajátos megkettőződésében: a szelíd, ám tehetetlen férfi, valamint az erőszakos, de célt érő férfi alakjában.

A szerelmet, a szerelmi vágyat József Attila a népdal hangulatú „szerető után ha járnál” sorral intonálja. Maga a szó is kétértelmű, hisz a paraszti társadalom és a folklór is többnyire a szexualitás nélküli kapcsolatot értette a „szerető” alatt. (Sajátos módon, ez a megjelölés korábban többször előfordult a férfi-nő kapcsolat jelzéseként, ezután viszont már nem találkozunk vele József Attila verseiben.) A *hetedik* is ezt a kettősséget őrzi, hisz a szerelmet kereső férfi kétfajta nőtípus kapcsán mutatkozik meg: a szelídben és a közönségesben. Vagy másképpen: a jó nőben és a rossz nőben, azaz, az elvont szerelmi ideában és a közönséges testiségben. Persze ezt az oppozíciót nem valamiféle romantikus kamasz moralizálás teremtette, hanem a felnőtt férfi nőértékelése, amely nem tudta összebékíteni a gyermekkorból hozott ideákat. Ennek következményeként kettéválik a szerelmi élmény, és szembekerül az érzés és a szexualitás. A *hetedik* ezt tagláló sorai közül a páratlanokban a szerelem tudatiságát, ideaszzerűségét jelzi a „szívet ad szávéért”, a „merengő”, „tudja”, míg a párosokban a „megfizet magáért”, „szoknyát kutatja”, „kendőcskére tapos” a testiséget, annak is a közönséges változatát érzékelteti. Láthatóan, ezt a második férfitípust nemcsak a köznapibb kifejezések jellemzik, hanem a tevékenységek gyakorlatiassága és célratoróbb jellege, amely eredményt is hoz. A páratlan sorokból ugyanis mozaikszerűen összeáll a testi kapcsolat létesítésének folyamata. A versszakonkénti összefoglaló jellegű sor, a kötőjel utáni tömörítés itt így adja meg a szerető, a nő „utáni járás” esszenciáját: „dongják körül, mint húst a légy!” A húst körülöngő, s abba petézni akaró légy képe a maga közönséges valóságával bámulatos tömörséggel foglalja össze a versszak szerelemértelmezését: jelzi ugyanis a fajfenntartás, a petezés ösztönét, a körülöngés kényszerét és a hús ellenállhatatlan vonzerejét. Az a tény azonban, hogy a hím-nő viszony rajza ebben a nyersen valóságos vetületben jelenik meg, igazolni látszik a pszichológiát: a felnőtt férfi tudatában a szerelem megkettőződése érzelmre és szexualitásra neurotikus komplexusokhoz vezet. Ezek kiteljesedésének személyiségromboló indulatairól a Flóra-szerelem kezdetén a Rorschach-teszt asszociációi meggyőzően tanúskodnak.

A vers eddigi szakaszai, az emberi lét, pontosabban a férfilét általános értelmezése után a költőség kritériumai következnek. A *hetedik* logikai egységéből, a lételemző (2–3. szakasz) és az önelemző (4–5. szakasz) részek egymásutániságából is adódna ez a sorrend. A költőszerep azonban az önmegvalósítást, az általános lét személyes konkretizációját jelentette József Attilának, aki nemcsak egyszerűen költő akart lenni, hanem nagy költő, vagy a legnagyobb. Ily módon teljesen logikusnak tűnik ezen a ponton a költői lét számbavétele. Az eredményt azonban ironikusan zárójelbe teszi az a szójáték, amelyet a szakasz kezdetén a „költ” (költészet) és „költés” szavakkal folytat József Attila. A szellemi javak illuzórikus valósága és az anyagiak reális valósága kerül itt szembe, az ugyanazon szótőből képzett „költés” szó feltételeességének hangsúlyozásával. Ez az ironikus kezdet persze nemcsak költőnk etimologikus vonzódását mutatja, hanem azt a szerep- és sorsértelmezést, amelynek személyes vetületeiről nemcsak a segélyt könyörgő levelek, s az ugyanezen időszakban íródott verstörödékek tanúskodnak, hanem a *Születésnapomra* létösszegző sorai is. A híres, ironikus havi kétszáz úgyszintén a nagy költő, a népet tanító poeta vádjaként fogalmazódik meg.

A költőszerep lényege a valósághoz és a poézishez való viszony módozataiból áll össze. A korábbi szakaszok szigorú ellentétezőes módszere itt áttételesebb kapcsolatokban érvényesül. A vers maga is szétválasztja ezeket a formákat vitézre és tudósra, s valóban az utolsó négy a világ megismerésének tudományos jellegét emeli ki. Az „eget mér és bólint” sor későbbi versek motívumát előlegezi, a „mérnök” költő magatartását, amint a *Téli éjszaka* (sokat idézett) zárlatában is megjelenik: „Mérem a téli éjszakát / mint birtokát a tulajdonosa.” A világ megértésének ezen metaforája érzékelhető az *Eszmélet* VII. szakaszában, az égre felnéző és a lényeket megértő ember alakjában, s ugyanígy a merengve szétnéző, és sorsának reménytelenségét belátó, okos fejével biccentő, bólintó költő figurájában is (*Reménytelenül*). Egy, a világ megismerésének másik, nem racionális módjára utal a „szó nevéen szólít” sor. József Attila korábbi névvarázsleméltetére ismerhetünk itt, amelyre világosan utalnak a megnevezett fogalmak (szó, név), de amelyre nézve idézhetjük – mert itt valóban a versről van szó – a költő 1936-os nyilatkozatát is: „Kinek úgyszólván minden dolog személyes ügye. Úgy kell felfigyelni a szavakra, mintha a saját nevét hallaná. Különösen amikor Párizsból hazakerültem, éreztem ezt így. Az utcán, amikor magyar szót hallottam, lépten-nyomon megfordultam, mintha minden szó ez lett volna: Attila, Attila.” A névvarázs korábban a teremtés módjára vonatkozott, ám mint a humanizáció metaforája, visszatér *A város peremén*, s majd a *Falu* egyik sorában is. (A névelvétel és a személyiségzavar összefüggéseinek későbbi pszichotikus értelmezése vélhetően ugyanerre a forrásra vezethető vissza.) A másik két alkotásmódot a lélek és az anyag ellentétes kapcsolata fűzi össze. A racionális és az irracionális megközelítés után a lélek, a pszichológia következik. A híres, keltezetlen töredékben a „költő én vagyok” kijelentéséből kiindulva a lélek logikája befonja a „dolgokat, egeket”. (*A lelked, logikád*) De hogy valóban a pszichológiához fordul József Attila, arra nézve idézzük egy *A hetedikhez* időben közel álló vers, az *Invokáció* ugyancsak a költőszerepet – némiképp mozgalmi háttérrel – tagláló sorait:

*Egész világ ege alatt
Emeld föl műszered, szavadat, –
Ismered a modern pszichológiát, –
Szíved elöl nincs menekvés.
Énekelj a munkások dalát!*

A negyedik tudós a kísérletező, a patkányt boncoló, aki ily módon most már egzakt mérésből és tapasztalatból ismeri a világot.

A költői szerep értelmezésében a „vitéz” minősítésre két meglehetősen eltérő viszonyulási mód érdekesül. A 'márványból rakott falu' a feladat hősiességét, nagyságát jelzi, hisz a márvány az örökkévalóságot jelképezi, a falut viszont József Attila lírájában a „törékeny”, az „omladó” jelző kíséri. Ezt a heroikus vállalat ellentétezi az alva születés passzivitása és egyébként fiziológiai képtelensége. A születés azonban a szenvedést is előidézi, s ez a sor talán a szenvedés hősiesség elviselésére utal. A falun, a szenvedőkön segítő költő és a szenvedést elviselő így teremthet alternatívát, s valóban rászolgál a „vitéz” értékelésre.

A vers záró szakasza a halállal fejezi be a születéstől ívelő emberi lét értelmezését. Amíg azonban a korábbiakban a szakaszkezdésekben megadott témát írták le az ellentétsorok, ebben a versszakban nem ez történik, s az egyes aspektusok nem is az ellentétezőes rendszerét követik. Újból kirajzolják az emberi létet, s úgy hisszük, a József Attila-i életrajz rejlik a sorokban. A csecsemőkort a „tejes kebel ringat” sor érzékelteti,

egy úgyszólván paradox állítással visszaadva azt a tökéletes boldogságot, amelyet a gyermek az etetés után az anyjával való meghitt együttlétben érez. Annak a testi, szellemi szükségletnek az igénye fogalmazódik itt meg, amely a későbbi művekben mint elementáris hiány, mint az elmaradt szeretet manifesztálódik. A *Kései siratóban* az anyai gondoskodás hiányérzetét ez a sor vezeti be: „Tőlem elvetted, kukacoknak adtad / édes emlőd s magad...” A dajkálás, a ringatás motívumát idézi a *Majd...* („Majd eljön értem a halott, / Ki szült, ki dajkált énekelve.”), s a Duna hullámai is ezt a valószerűen ritka gyermekkori pillanatot asszociálják: „S mint édesanyám ringatott, mesélt / s mosta a város minden szennyest.” A felnőtt, az anyától elszakadó, a szerető után járó férfi életmozganata jelenik meg a következő sorban. Ugyanakkor azonban árulkodóan vall egy motívum arról, hogy ez a szükségszerű leszakadás az anyáról nem ment végbe. Az „egy, ki kemény mell után kap” cselekedetét a férfi szexualitása motiválja, ám sajátos módon ennek irányultsága ugyanaz, mint a gyermekkort idéző képben: a női mell. Igaz, ott a választékosabb és érzelmileg színezett „kebel” jelentette a kapcsolatot, s a „tejes” jelző sem csak a táplálékot idézte, hisz a „tejes” és a „kemény” a lágyág-szilárdság kontrasztjával más-más vonzalmat, állapotot testesít meg. Az azonban mégiscsak elgondolkodtató, hogy a két életszakaszt, és a más és más módon motivált érzelmi viszonyt ugyanaz a tárgykapcsolat tükrözi. Annak az ödipális komplexusnak egyik korai megfogalmazására lehetünk itt, amely erőteljesen jelentkezik az utolsó évek lírájában, s amelynek kitárulkozó őszinteségű példáját az *Ódából* idézhetjük: „Szeretlek, mint anyját a gyermek.”

A nő-férfi viszony után az életrajz más vetülete tűnik fel a következő két sorban. Ismét az evés, illetve annak lehetetlensége szolgál egy magatartásforma indokául. A Rapaport által képviselt felfogás, a gyomor, a táplálkozás motiválta cselekedet itt a lázadásban testesül meg. A költő többször is kísérletezett ezzel a soral, s az egyik változatban az „üres pléhfazék”, a másik kettőben az „üres edények” megtagadása, elvetése konzekvens módon vissza-visszaütal a táplálék hiányára. Ugyancsak a variációk után született meg a lázadásból szinte logikusan következő magatartásforma, az „egy, ki győzni segíti szegényt”. A kézirat első változatában az „egyszer győzve a tömeggel” némiképp leszűkíti a közösség iránti elkötelezettséget, hisz ez a megfogalmazás óhatatlanul a költő munkásmozgalmi korszakát idézi. A kézirat második változatában a „győzve szegényekkel” kitágítja a társadalmi szerepet, utal részben a szegényember-költészetre, másrészt a sokkal általánosabb fogalom a nincstelenség jelölésére szolgál. Figyelmet érdemel az is, hogy a kéziratban a „győzve” a költő és a mozgalmak egységét sejtí, a végső szöveg azonban e felfogás módosulását szemlélteti. A 'győzni segít szegényt' ugyanis a társadalmi szerepvállalás etikai kötelezettségét emeli ki, viszont a kívülálló költő helyzetét mutatja fel, aki segít, de már „nem tartozik a harcosok közé”.

A harc, de már a létezésért, a mindennapi kenyérért folytatott küzdelem zárja az életpálya képét. Azaz, a vers itt jut el a jelenig. A „dolgozik bomolva” – szövegváltozatban: „munkádra omolva” – az egzisztencia megteremtésének úgyszólván önpusztító kísérletét érzékelteti. Sajátosan rimel ugyanis az „omolva”, „bomolva”, hisz mindkettő a pusztulást, a romlást asszociálja. Az álláskereső, a nélkülözés élethelyzete ez, amelynek próbálkozásairól vall az (*Állás nélkül...*) kezdetű töredék, s amelyről szomorú öniróniával emlékezik meg ez a töredék két sor: „Mióta egyéb nagy írók / bús másolását vállalom”. A létezés reménytelensége következik a munka hiábavalóságából. Az apatikus lemondást, a szomorú beletörődést mint az élet kudarcát jeleníti meg az utolsó sor:

„egy, aki csak néz a Holdra”. Talán időben valamivel későbbi az a töredék, amely rendkívül hasonlóan láttatja, s a személyes sors kudarcaként értékeli ezt a helyzetet:

*Tizenöt éve írok költeményt
és most, amikor költő lennék végre,
csak állok itt a vasgyár szegletén
s nincsen szavam a holdvilágos égre.*

(Tizenöt éve)

Varázsvers vagy filozofikus létértelmezés? – idézzük a címben feltett kérdést. *A hetedik* sajátos atmoszférájából az olykor misztikusnak látszó képekből, a számmisztikából, a többnyire kétütemű nyolcas sorok dalszerűségéből eljuthatunk ehhez az első benyomásra hagyatkozó, meglehetősen felületes olvasathoz. József Attila kétségkívül vonzóhatott a 7-es számhoz, ezt a folklorisztikus *Regös ének*, s a fiatalkori *Hét napja* mellett az érett költészet egyes darabjai is jelzik. A *Haszon* marxisztikus társadalomrajzában minden versszak 7-7 foglalkozást sorol fel. A *Mondd mit érlel* társadalmi körképében különböző és ellentétes helyzetű rétegeket mutat be, s 7. a költő, ki másolásért lohol, s kinek neve áruvédjegy. (Ez a vers metódusában is rokon *A hetedikkel*, a magatartásformák ellentétezésével.) A *Hazám* szonettciklusában a nemzeti nyomor poétikus szociográfiájában a 7. a költő, aki a közönséghez tartozás vágyával, de kívülről szemléli önmagát.

Az a sajátos versbeszéd, amely a műben a rendkívül konzekvens szerkesztés eredményeként az első 4 szakaszban egymásnak feszülő élethelyzetek, magatartásformák oppozíciójából jön létre, ez a sajátos dialogicitás a két háború közti magyar líra egyik meghatározó beszédmódjaként értelmezhető. Ahogy Kabdebó Lóránt írja Szabó Lőrinc *Te meg a világ* kötetéről – amely úgyszintén 1932-ben jelent meg – a líratörténet nővuma a dialogikus poetikai paradigma. József Attila stilizáltak tűnő verse úgyszintén a „te” és a világ viszonyából veszi sorra az emberi létezés dimenzióit, azonban a kívülről állást feloldja a hetedikként való kiteljesedés. Ez az így teremtetett lírai szituáció arra is alkalmas, hogy az egyén kívülről nézze önmagát – mint az utolsó szakasz személytelen, de árulkodóan személyes énonotológiájából is látható – persze még nem az önmegszólítás helyzetéből. Ugyanakkor a részben stilizációként, részben általános alanyként értelmezhető 2. személy, mint a megszólító formula lírai alanya, nem elsősorban általános érvényű alternatívákban, hanem a József Attila-i sors élethelyzeteiben mutatkozik meg.

A hetedik a létértelmezés igényéből született bonyolult vers, amelynek szükségét feltehetőleg a költő társadalmi-pszichológiai-anyagi helyzete hívta elő. A létértelmezés, az önmeghatározás során pedig József Attila ahhoz a filozófiához, a freudizmushoz fordult, amely meghatározza későbbi világképét. Az 1932 nyarán íródott *A hetedik* ilyen értelemben is előképe az 1933 után született nagy verseknek.